

Людмила АЛЕКСЕЄНКО

ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ ДО ФІНАНСОВИХ КРИЗ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ

Розглянуто етапи розвитку та закономірності прояву кризових явищ у глобальному економічному середовищі. Запропоновано сукупність заходів для підвищення стійкості національної економіки і фінансової системи при розробці антикризових дій.

Суверенітет держави потребує відлагодження дій інституціональних складових відповідно до принципів гарантування стійкості національної економіки при зовнішніх і внутрішніх загрозах. У XXI ст. фінансові кризи стали предметом вивчення у новому аспекті, змінюючи концептуальний підхід до цієї проблеми, руйнуючи застарілі догми, які заважають об'єктивно оцінити суть фінансово-кредитних відносин, а також обставини, що зумовлюють розвиток властивих їм внутрішніх суперечностей. Водночас цей розвиток може призводити до можливих фінансових (економічних) криз.

Національні інтереси України реалізуються у складному внутрішньому та зовнішньому економічному середовищі, яке характеризується низкою викликів та загроз. Особливої уваги як з теоретичної, так і практичної точки зору, на нашу думку, заслуговує відстеження особливостей прояву фінансових криз в умовах глобалізації економіки; виявлення способів і каналів поширення фінансових криз на світовому фінансовому ринку; характеристика специфіки прояву фінансових криз в економіках, що трансформуються, а також аналіз еволюції світових фінансових ринків в умовах глобалізації економіки і виявлення змін в їхній інституціональній структурі.

Значний внесок у дослідження багатьох загальнотеоретичних аспектів розвитку світового фінансового ринку в умовах глобалізації економіки зробили вчені Б. Айхенгрін, Р. Дорнбуш, Г. Кальво, П. Крумман, М. Обстфельд, Дж. Сакс, С. Едвардз, І. Фішер та ін. Теоретичними джерелами дослідження особливостей сучасних світових фінансових криз стали праці А. Анкіна, З. Атлас, А. Грязновой, І. Дороніна, Л. Красавіної, М. Портного, Д. Смилова та інших відомих російських вчених-економістів. Особливості стійкості економік, що трансформуються, в умовах їхньої інтеграції у світову фінансову систему розкрито у працях українських вчених І. Бураковського, А. Гальчинського, Є. Савельєва, А. Філіпенка та ін.

Мета цієї публікації полягає в дослідженні закономірностей, що відображають ступінь стійкості національної економіки до фінансових криз залежно від циклічних коливань у розвинутих і трансформаційних економіках, а також у формуванні сукупності заходів для підвищення стійкості економік країн, що трансформуються, до зовнішніх фінансових кризових явищ в умовах глобалізації. Крім цього, необхідно визначити, що проблеми протидії економічним і фінансовим кризам містять теоретичний і практичний інтерес для інститутів державного регулювання при розробці ними антикризових заходів у межах економічної політики.

Разом із проявом економічних криз розпочався циклічний розвиток капіталу. Цикл став специфічною і закономірною формою руху фінансового капіталу. Періодичні економічні кризи почали проявлятися тільки з початку XIX ст., тому циклічність відслідковують і досліджують з цього періоду.

Закон криз характерний для процесу виробництва. Концентрація виробництва й капіталу сприяла становленню потужних корпорацій і банківських установ, тоді як кризи надвиробництва зумовлювали суттєві коливання обсягів і структури нагромадження, змушували проявлятися відповідним адекватним реакціям у сфері нагромадження капіталу, що підтримує циклічний характер розвитку економіки.

Виникнення капіталістичного способу виробництва в Англії належать до XVI ст., а перша економічна криза сталася лише в 1825 р. За три століття існування капіталізму в Англії не було загального масового перевиробництва, яке змогло спричинити кризові ситуації. Світова економічна криза 1857 р. була зумовлена впливом циклічного розвитку економіки. Стихийний вплив ринку на виробництво і зростаюча конкуренція періодично призводили до криз надвиробництва. З часом промислові кризи поступово переросли у фінансові.

Основи теорії довгострокових коливань економіки (великих циклів кон'юнктури) були закладені на початку XX ст. Першим вказав на існування тривалих циклів Парвус у праці "Торгова криза й профспілки" (авт. уточнення: Handelskrisis und Gewerkschaften, 1901, s. 26), водночас К. Каутський у праці "Теорія

криз" (авт. уточнення, *Die neue Zeit*, 1901–1902, б. II, с. 136–143) і російський економіст М. Д. Кондратьєв (праця "Великі цикли кон'юнктури"). Теж досліджували це питання. У 1920-х рр. М. Д. Кондратьєв опублікував праці, яких систематизував зібраний емпіричний матеріал і обґрунтував основи теорії довгих хвиль. Основна мета досліджень полягала у розробці методології довгострокового прогнозування тенденцій еволюціонування протягом тривалих циклів. Значний внесок зробив австрійський економіст Й. Шумпетер ("Економічні цикли", 1939 р.), який відродив теорію довгих хвиль, розвинув теорію нововведень і спробував поєднати періодизацію довгих хвиль з характерними етапами науково-технічного прогресу.

Цикли кон'юнктури охоплювали періоди 8–10 років, американські економісти констатували цикли з періодами 3–4 роки (в Європі спостерігалися більш тривалі цикли). Тривалі цикли пов'язані з капіталовкладеннями в основні засоби, а короткі цикли – з інвестиціями в обігові кошти. Деякі економісти вважали, що існують ще більш тривалі цикли з періодом 50–60 років. Відповідно в економічній теорії досліджують цикл К. Жуг'яра (*Juglar cycle*) – 10 річний цикл, цикл Д. Кітчина (*Kitchin cycle*) – 3 річний цикл; цикл С. Кузнеца (*Kuznetz cycle*) – 20 річний цикл, цикл М. Кондратьєва (*Kondratiev cycle*) – тривалий цикл від 45 до 60 років. Проте дослідження причин і механізмів перебігу циклів не втратили актуальності й сьогодні.

Велике значення для аналізу кризових явищ у світовій економіці мали праці Є. Варги і І. Трахтенберга. Є. Варга у праці "Сучасний капіталізм та економічні кризи" (1963 р.; зауважимо, що за цю працю і ще два дослідники були нагороджені Ленінською премією) виокремив такі теорії криз: 1) кризові явища простежувалися у всіх суспільних формаціях; 2) кризи породжуються не суспільними, а стихійними причинами; 3) причини криз полягають у недоспоживанні; 4) диспропорційність між окремими галузями виробництва та ін. Економісти Е. Лундберг, Дж. Дьюзенберрі, й Р. А. Гордон визнавали неминучість циклічних коливань господарської активності та їхній зв'язок з процесами в реальному секторі економіки [1; 10]. Циклічні кризи пов'язані зі структурними змінами, інфляцією, перенагромадженням капіталу й зростанням безробіття. Перевиробництво товарів і перенагромадження фінансових капіталів виявляються майже в усіх промислово розвинутих країнах. Нагромадження виробничих потужностей (основного капіталу), з одного боку, і зростання економічної могутності корпорацій – з іншого сприяли розширенню присутності фінансового капіталу у всіх фазах циклу й виникненню прихованого надвиробництва без інтенсивної фази підйому.

З 1920-х рр. держава почала координувати антикризовий розвиток, вирішувати проблеми, пов'язані з циклічністю кризами, регулювати структуру криз. Заходи були спрямовані на запобігання криз, забезпечення життєдіяльності у разі кризи, а також на її ліквідацію. Виокремилися такі кризові проблеми: економічні (фінансові) – неспроможність, заборгованість, неплатежі; методологічні – характер, причини, можливі наслідки; організаційно-правові та соціально-психологічні.

Розширення та поглиблення міжнародних відносин з 1950-х рр., глобалізація економіки супроводжуються і підтримуються аналогічними процесами у сфері фінансових відносин. Нагромадження капіталу й формування ринку фінансового капіталу є не тільки специфічною формою розвитку продуктивних сил, а й однією з основних ланок у механізмі циклічного відтворення.

Віддаючи належне науковим дослідженням ХХ ст., розробкам і внеску вчених в економічну теорію й практику, а також застосовуючи положення їхнього вчення, вважаємо за доцільне зосередити увагу на виявленні можливих чинників уразливості національних економік щодо зовнішніх впливів в умовах глобалізації та визначення шляхів підвищення стійкості економік, що трансформуються, до світових фінансових криз.

Особливість сучасних циклів зумовлена зменшенням глибини криз унаслідок впливу державного регулювання та міждержавних чинників (союзів, інституцій), що мають значний економічний вплив на розвиток внутрішніх ринків та їхню координацію у міжнародному масштабі. Система антициклічних державних заходів сприяла скороченню фази депресії, а тому менш глибокими й тривалими стали циклічні кризи. Крім цього, змінився механізм ціноутворення у процесі циклічного руху – скорочення виробництва здебільшого не супроводжується зниженням цін.

Глобалізація сприяла формуванню нових рис в економічному житті: розширення вільного переміщення матеріальних благ і ресурсів на міжкраїновому рівні; посилення лібералізації фінансово-банківської сфери [2]; більшість банків і фінансових інститутів з метою збереження глобальної масштабованості діяльності активізує міжнародні фінансові операції; експансія фінансово-банківської сфери у глобальному масштабі пов'язана з розширенням сфери використання похідних фінансових інструментів [3; 2]; виробничим корпораціям складніше працювати у глобальному середовищі, тому вони відпрацьовують стратегії розвитку на регіональному рівні.

Поступове залучення економіки України світогосподарського обігу потребує дослідження проблем, пов'язаних з пошуком найбільш ефективних методів і шляхів адаптації країни до структури світової економіки. За даними Держкомстату України, експорт послуг у 2006 р. становив 7505,5 млн. дол. США (122,3% до 2005 р.) й імпорт – відповідно 3812,4 млн. дол. (129,9% до 2005 р.) [4]. Експорт за регіонами: м. Київ – 3729,1 млн. дол. (348,9% до 2005 р.), або 49,7% до загального обсягу; Одеська область – 879,8 млн. дол. (105,9% до 2005 р.), або 11,7%; Донецька обл. – 306,8 млн. дол. (119,6% до 2005 р.), або 4,1%. Імпорт за регіонами: м. Київ – 1375,2 млн. дол. (154,9% до 2005 р.), або 36,1% до загального обсягу; Донецька область – 218,5 млн. дол. (161% до 2005 р.), або 5,7%; Дніпропетровська область –

170,9 млн. дол. (125% до 2005 р.), або 4,5%. Зауважимо, що в 2006 р. експорт у Чернівецькій області становив 6,1 млн. дол. (1353,8% до 2005 р.), або 0,2% до загального обсягу експорту.

У 2007 р. триває процес стабілізації динаміки імпорту, намітилася тенденція поступового виведення рахунку поточних операцій на рівень більшої збалансованості, а також простежується повернення активного сальдо балансу зовнішньої торгівлі товарами і послугами. Якщо у січні 2006 р. імпорт зріс на 46,5%, то у відповідному періоді 2007 р. – на 27,7%. Приріст ВВП на початку 2007 р. сприяв зниженню потреби у додатковій капіталізації зовнішніх заощаджень. Уповільнення темпів зростання заробітної плати (у січні 2007 р. в реальному вимірі вона зросла на 12,8% проти 22,8% у 2006 р.) при стабілізації темпів приросту інвестицій в основний капітал (16,5% за рік проти 15,2% у першому кварталі) на тлі високої динаміки сукупного доходу населення (9,3% у реальному та на 2,4% у номінальному виразі) сприяли зміцненню зовнішньої платіжної позиції України [5; 7].

Проте варто врахувати, що негативний вплив збоїв в економічних системах в умовах глобалізації поступально зростає. Сучасна політика економічної безпеки, що спрямована на захист національних інтересів, базується на таких принципах: своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки; використання механізмів міжнародної колективної безпеки та ін.

Згідно зі Стратегією національної безпеки України [6; 1] передбачається утвердження засад національної єдності з метою розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно й техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Водночас варто застосувати світовий досвід попередження кризових явищ. Зокрема, Україна приєдналася до Спеціального стандарту поширення даних, що для країн-членів Міжнародного валютного фонду є основою при складанні і поширенні статистичних даних. Доцільно також акцентувати увагу на ранньому попередженні SCOR, Bank calculator (США), а також на системі SAABA (Франція). Для запобігання фінансовим кризам у Росії створено стабілізаційний фонд. Управління фондом здійснюється з урахуванням поступальних інституціональних змін в умовах стратегічної реорганізації економічної системи країни, зокрема здійснення територіально-адміністративної реформи. Водночас постійно змінюються завдання щодо використання коштів фонду, а це потребує вдосконалення висвітлення інформації про здійснені заходи, прозорість аудиту оцінювання якості управління коштами стабілізаційного фонду та ін.

У цьому аспекті варто наголосити, що однією з важливих загроз економічній безпеці держави є: по-перше, високий рівень тінізації економіки, зумовлений, зокрема, поширенням тіньової зайнятості, розповсюдженням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин, наявністю в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання. З огляду на це необхідно активізувати роботу з легалізації капіталів, отриманих незаконним шляхом. У Молдові в умовах лібералізації економіки здійснюються заходи, спрямовані на встановлення нульової ставки податку на прибуток і амністію капіталу, зокрема податкова амністія становитиме 5% від суми задекларованого капіталу (нерухомості).

По-друге, одним із чинників, які негативно впливають на економічну безпеку, є монополізація іноземним капіталом певних стратегічно важливих галузей національної економіки, що загрожує стабільності окремих товарних ринків. Відповідно, доцільно відстежувати залежність між обсягом, формами та напрямками ввезення іноземних інвестицій, а також установленням критерію прийняття зважених інвестиційних рішень і створення класифікації проектів за критеріями визначення видів та форм діяльності. Для регулювання присутності іноземного капіталу доцільно відпрацювати механізм створення сприятливих умов для національних стратегічних інвесторів. Розробка концепції інвестиційної політики України як складової стратегії загального розвитку держави має сприяти самоорганізації вітчизняних товаровиробників.

По-третє, в епіцентрі багатьох процесів виявилася фінансова сфера, оскільки саме в ній зосереджено глобальні світові інформаційні потоки. У праці "Соціально-економічні моделі в сучасному світі й шлях Росії" (2003 р.) зазначено, що криза в одній зі сфер економіки може в надзвичайно короткий термін через процес глобалізації, зруйнувати економіку ряду країн і викликати панцюгову реакцію соціальних та політичних конфліктів [7; 72]. Тому цілком очевидно, що без належного державного регулювання й активної самоорганізації учасників фінансового ринку в економіках, що трансформуються, дедалі складніше уникати фінансових панік і криз. Доцільно, на нашу думку, в межах законодавства про захист економічної безпеки закріпити основні принципи незалежності фінансової системи України. Це зумовлено тим, що:

- надмірна відкритість фінансової системи (зокрема, лібералізація фінансового ринку) може призвести до втрати національним капіталом панівних позицій;
- оскільки наша держава зацікавлена в надходженні не спекулятивного капіталу, а прямих інвестицій, то сприятливий фінансовий режим має стати одним із напрямів відпрацювання ефективних методів адаптації до сучасної структури світової економіки;
- не лише щорічне зростання зовнішніх державних запозичень потребують належного фінансового моніторингу, а й зовнішні запозичення приватного корпоративного та фінансового сегментів економіки.

Людмила Алексеева

Підвищення стійкості економіки до фінансових криз: історичний контекст та закономірності

Доцільно також приділити увагу науковому дослідженню особливостей конкурентної боротьби у банківському секторі. Вважаємо, що необхідно створити повноцінну систему рефінансування, зокрема понизити ставку рефінансування, щоб банківські кредити стали доступними для більшості суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Економіко-правове й інституціональне забезпечення розвитку незалежної фінансової системи та ринку фінансового капіталу сприятиме підвищенню стійкості економіки до світових економічних криз.

Для визначення економічної політики держави й обґрунтування конкретних заходів її втілення щодо запобігання фінансовим кризам необхідно здійснювати такі заходи:

- а) відпрацювати моделі попередження валютно-фінансових криз та мінімізації ймовірних втрат;
- б) оптимізувати обсяги стабілізаційних резервів (золотовалютних резервів) для гарантування стійкості економіки до можливих зовнішніх фінансових криз;
- в) для забезпечення стійкості національної валюти доцільно систематизувати поступальне підвищення експортних доходів;
- г) встановити контроль за залученням іноземних інвесторів для відстеження надходження спекулятивного капіталу.

Підсумовуючи, зауважимо, що підвищення стійкості національної економіки до фінансових криз має спиратися не тільки на захисний механізм, створюваний міжнародними інституціями, а й на стратегічно вивірені дії самих держав.

Література

1. Варга Е. С. Современный капитализм и экономические кризисы: Избр. труды. – 2-е изд. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 507 с.
2. *Financial Liberalization: How Far, how Fast?* / Ed. by G. Carpio, P. Honohan, J. E. Stiglitz. – Cambridge: CUP, 2001.
3. Baz J., Chacko G. *Financial Derivatives*. – Cambridge: CUP, 2004.
4. Експорт-імпорт послуг за регіонами за 2006 рік // Урядовий кур'єр. – 2007. – 14 березня. – № 45. – С. 6.
5. Литвицкий В. Стартовый стан платёжного баланса // Урядовий кур'єр. – 2007. – 13 березня. – № 44. – С. 7.
6. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 105/2007 від 12 лютого 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 43. – 7 березня. – С. 1–7.
7. Социально-экономические модели в современном мире и путь России: В 2 кн. – Кн. 1. – М.: Экономика, 2003.